

ש נ ו ת ח י י ם

רשימה ביאוגרפית

מחיי הרב הגדול חיים ביברפלד זצ"ל

רב ורופא מברלין

מאת הרב פנחס ביברפלד

מהדורה שלישית

תשרי תשכ"ה

המקור

הרב הגדול ר' חיים ביברפלד זצ"ל נולד לאביו הרה"ג רבי אברהם זצ"ל ביום ב' דר"ח חשון לשנת תרכ"ה בעיר ברסלוי. אבי זקנו הרה"ג ר' צבי הירש ביברפלד זצ"ל, היה בזמנו ממונה נאמן על מכירת המלח מטעם הממלכה, בעיירה בורק בקרבת ליסה במחוז פוזן, שהיה אז שייך לממלכת פרוסיה. ר' צבי הירש זה יצק עוד מים על ידי הגאון רבי יעקב מליסה זצ"ל, בעל „נתיבות המשפט“, ונמנה על תלמידיו המובהקים. אמו של ר' חיים היתה מבית מוגדן, משפחה וותיקה מברסלוי המיוחסת אל בעל „מגן אברהם“ (הבאור לשולחן ערוך אורח חיים), מרן הג"ר אברהם מגומבינן זצ"ל.

נעורים בברסלוי

ר' חיים בילה את ימי נעוריו בברסלוי, עיר מולדתו, ולמד בבית המדרש הישן דשם. כאן ספג לקרבו את קרני השמש האחרונות של גאוני קדם שהורו שם, וישב לרגלי הג"ר גדליה טיקטין זצ"ל, נכדו של מרן ר' אברהם טיקטין זצ"ל בעל „פתח הבית“, (פירוש למסכת פסחים). ר' גדליה כיהן אז כמרא דאתרא ונודע לתהלה ביהודה ע"י מלחמתו הנמרצת נגד אברהם גיגר, ממיסדי תנועת הריפורמה בגרמניה, המכונה בפי הרבנים בשם „אגגיי“. ר' חיים, אשר היה עד למלחמת קודש זו בימי נעוריו הרכיב, נתמלא כבר אז רוח קנאה לדבר ה', ולהלן נראה שאף בכל ימי חייו יצא כגבור דרוך לקרב להגנה על עמדות היהדות החרדית, ולהתקיף את המהרסים והמחריבים מבית ומחוץ. כן למד הגר"ח אצל הגאון ר' יוסף לייב פדר זצ"ל, דיין הקהלה, בעל מחבר ספרי „אומץ יוסף“ על אורח חיים ו„יוסף אומץ“ למשניות. (אין להחליף ספר זה עם קובץ מנהגים שהופיע בפרנקפורט מקודם, תחת אותו השם). דרך הלמוד בבית המדרש הנ"ל היה זה שהופץ ע"י תלמידי הגאון מווילנה בליטא ונקלט גם בין כתלי ביהמ"ד בברסלוי.

שנות חיים

קח

בערך עד גיל עשרים למד בעיקר גפ"ת, ולא פעם סיפר לנו שהוא ואחיו נשארו לבדם בביהמ"ד, עת רוח הזמן נשא את כל בני גילם לגימנסיות, הרבה מהם אף יצאו לתרבות רעה. בשל כך זכה ר' חיים למהלך השכלה שונה מזה של הרבה מבני דורו בגרמניה, הצטיין אחר כך בין רבני ארצו בלמדנותו המופלגת, בבקאותו ובחריפותו.¹

בית המדרש הישן בהיידרויטרגאסה

בשנת תרמ"ד (1883) נענה אביו לבקשת ביהמ"ד הישן ברחוב היידרויטרגאסה שבמרכזה של ברלין, והיה להם לרב. המוסד הזה התקיים קרוב למאתיים שנה. בשנת תק"ד (1744) נורתה אבן הפנה, כנראה ביוזמת הג"ר דוד פרנקל זצ"ל, בעל "קרבן העדה" ו"שיירי קרבן" על תירושלמי, רבה של ברלין.

יכתב זאת לדור אחרון, שכמאתיים שנה (תק"ד — תש"ד) עמד ביהמ"ד בברלין על מכונה שתפקידו העיקרי היה להרביץ למודי גפ"ת ברבים. משך זמן זה מלכה שם שושלת זהב בלתי פוסקת של רבנים גאונים גדולי תורה, ששמשו לרוב גם רבני הקהלה. ביניהם היו: ר' מאיר שמחה ווייל זצ"ל, אחרון לתואר "רב ראשי לארץ קורמארק"; הר"ר אלחנן רוזנשטיין זצ"ל, מתלמידי רבי עקיבא איגר זצ"ל וחבר ברבנות העיר עם הרב החכם ר' מיכל זקס זצ"ל. אחרון רבני המוסד היה ר' חיים זצ"ל. המוסד היה עצמאי כאגודה רשומה בממשלה, ובלתי תלוי בקהלה. כתלמידים למדו שם: הגאון רבי עזריאל הילדיסהיימר זצ"ל (שהיה אח"כ גם רב מרצה בביהמ"ד הזה); הר"ר שלמה קרליבך זצ"ל, אשר כיהן אחר כך כאב"ד בליבק, (גם בנו הר"ר יוסף קרליבך הי"ד, אב"ד האחרון לפני מלחמת העולם השנייה של הק"ק המפורסמות המבורג ואלטונה (אה"ו), למד שם זמן מה), והר"ר מאיר ליהמן אב"ד במאינץ, מיסד ה"איזראליט", השברוען החרדי הראשון הידוע בגרמניה. חיבר גם הרבה ספורים לנוער ולעם וידע להלביש צורה

1) לא כאן המקום להאריך על הסבות שהכריחו את רוב מניינה ובניינה של היהדות החרדית בגרמניה ללכת בדרך הסלולה של השכלה רגילה בבתי הספר בעלי תכנית ממשלתית. להלן מוכח, שהדבר היה מעין "עשה שהזמן גרמה".

מודרנית של ספור מושך את הלב, על דברים עתיקים בעיני יראת שמים ומוסר.

כשנתמנה ר' אברהם ביברפלד לרב, היה בית המדרש הזה מרכז התורה היחידי בברלין שנשאר לפליטה אחר גזירת הריפורמה. נזכיר פה פרט אחד, אופייני להווי הזמן המקום: כל הגבאים הסכימו בשעתם לבחירת ר' אברהם לרב, מלבד ר' דוד שטרוק ז"ל (אבי הצייר המפורסם ר' חיים אהרן הרמן שטרוק ז"ל) שהיה אחד העסקנים המסורים בין חרדי ברלין. רגיל היה אז הדבר, שהגבאים היו מעניקים לרב מתנות כסף לפורים כחלק ממשכורתו. ר"א סרב לקבל את הנוהג הוזה והחזיר תמיד את הכסף לשולחיו; אולם מר' דוד קבל, לבל יתפרש הסרוב כנקימה ונטירה על דבר התנגדותו לבחירה. ויהי כי קרבו ימי ר"א למות, ויקרא לחתנה, הרה"ג ר' גרשון לנגה זצ"ל, מי שהיה זמן רב מנהל הגימנסיה החרדית בפרנקפורט ע"נ מיין מיסודו של מרן ר' שמשון רפאל הירש זצ"ל, ויאמר אליו: „בארון הלזה תמצא מספר גדול של מטבעות, הלא המה המתנות ששלח לי ר' דוד, שכל השנים לא החזרתים מן הטעם הידוע. והנה אנכי על גבול עולם האמת, מכאן ואילך יאמין לי שלא מחמת טינה מחזיר אני אותם, קום והחזירם לך“.

למודי חול

ר' חיים הצעיר הלך אחרי אביו לברלין, ומשגמר הכנה קצרה, נכנס שם לגימנסיה בהיותו כבר כבן עשרים (תרמ"ה — 1884). מקץ שלוש-ארבע שנים עמד בבחינות הבגרות הממשלתית בהצלחה. בשנות תרמ"ז — תרנ"א (1886—1890) למד באוניברסיטה ונסמך בתואר „דוקטור“ על סמך מחקר („דיסטריציה“) על דוד ראובני.⁽²⁾

ביהמ"ד לרבנים מיסודו של ר' עזריאל הילדיסהיימר באותו הזמן נכנס הגר"ח לביהמ"ד לרבנים ובימן קצר נמנה על תלמידיו המובהקים של מיסודו ומנהלו מרן הג"ר עזריאל

---

(2) הוא הוציא את המקור העברי של יומן הנסיעה לר' דוד ראובני בנוסח מוגה ומתוקן, תרגם אותו ללועזית והוסיף לו מבוא והערות משלו.

קי שנות חיים

הילדיסֵהיימר זצ"ל. כאב התהלך ר"ע עם תלמידיו וידע את גפש כל אחד מהם. והרי סיפור אופייני לזה: ר' חיים נפל פעם למשכב, ועד שלא החלים לגמרי הגיע אחד הצומות. בו ביום התאספו התלמידים כרגיל בביהמ"ד לשמוע את השעור. נפתחת הדלת ונכנס ר"ע, ידו האחת מחזיקה את הגמרא, כדרכו בקודש, והשנייה... מלוא הספל קפה חם. היו התלמידים תמהים, והוא עובר בין שורות הספסלים, וניצב לפני ר' חיים, באמרו: ברצוני שלא תצום הפעם. אמנם חוששני שתצום בכל זאת, לכן הבאתי את הכוס, שתפר את התענית לאלתר.

הבריו ורעיו הטובים מביו חובשי ביהמ"ד היו: הרבנים הגאונים הר"ר פנחס כהן זצ"ל, מי שהיה אח"כ חבר נשיאות אגודת ישראל העולמית. (ברית ידידות איתנה נכרתה אז בין שניהם למשך כל ימי חייהם. ובמותם לא נפרדו: שניהם מצאו את מנוחתם האחרונה זה על יד זה בהר הזיתים); רבני הקהלה הר"ר עזרא מונק זצ"ל, והר"ר מאיר הילדיסֵהיימר זצ"ל. עם שני אלה נתקשר בקשרי רעות, ושלשה אלה עיצבו אח"כ את דמותה התורנית של הקהלה „עדת ישראל“ בברלין. אף ההיסטוריון המפורסם הרב ר' מ. שטרן זצ"ל היה מידידי נפשו והקדיש לו אחד מספריו.

באדר תרנ"ד נסמך לרב בידי ר"ע. כתב הסמיכה מענין מכמה בחינות, לפיכך אצטט ממנו שורות אחדות:

...נתגדל על ברכי התורה... מפי אביו הנחמד והיקר מאד...
ואחרי שגמר החכמות הנצרכות לע"ע, בא לבית מדרשנו ותלמודו בידו, והקדיש עתותיו לתורה ולתעודה; השכים והעריב בביהמ"ד, ולן בעמקה של הלכה... ואחרי היותו בבית מדרשנו עמד בנסיון כנהוג אצלנו, בין בכתב ע"י ג' שאלות ותשובות, בין בע"פ בכל דיני אר"ח יר"ד ואה"ע וקצת דיני חר"מ, ומצאתי את שאהבה נפשי קולע לשערה ולא יחסיא...
יורה... ידין...
חת"י

רע"ה

קרלסרוה

שנים מספר עשה אח"כ כרב בביהמ"ד בקרלסרוה בדרום גרמניה. הוא היה אהוב על נער וזקן והרביץ תורה ברבים. בהערה למאמר בקורת שפרסם באותו זמן כתב, שמחובות משרתו בין השאר,

שנות חיים קיא

להורות ארבעים שעות גמרא לשבוע. עם זה לקח חלק פעיל בעריכת ה"אידישה פרסה" (שבועון שהופיע בברלין), ותרם כמעט בכל שבוע מאמר אחד (ראה להלן). בהיותו בקרלסרוה הוציא את החוברת: "בתי הדפוס העבריים בקרלסרוה ודפוסייה"³.

שיבה לברלין

אחר כך נתמנה דיין בבי"ד של ר' עזריאל הילדיסהיימר בק"ק "עדת ישראל" בברלין. בשנת תרנ"ט (1899) מת עליו רבו המובהק והחביב מרן הר"ר עזריאל זצ"ל, וזמן מה אח"כ התפטר ר"ח ממשרת הדיין. הוא היה בעל אופי עצמאי, עבד ה' ולא עבד עבדים, שונא חנף, תמיד תוכו כברו ומעולם לא ידעה לשונו לדבר חלקלקות. משראה את מצב הרבנות שירד פלאים, בהיות הרבנים תלויים בדעת "אריות הקהלה", החליט ללמוד חכמת הרפואה (הוא או כבן ל"ו שנה), כדי ליהנות מיגיע כפיו ולא להיות תלוי בבשר ודם. ובמתכוון בחר לו דוקא מקצוע הרפואה: התפתחותה ושכלולה של חכמת הרפואה גררו אחריהן הרבה שאלות הלכתיות שדרשו מפותריהן שעור קומה למדני ומומחיות מדעית גם יחד.⁴ הודות לכשרונותיו המצויינים הצליח בזמן קצר מאד להסמך כרופא מטעם האוניברסיטה בברלין (שנת תרס"ד — 1904) והתחיל מטפל בחולים שם. את התואר "דוקטור לרפואה" לא רכש בזמן ההוא, כי לפי דבריו, הכסף הדרוש לרכישת תואר זה היה נחוץ לו יותר למטרות אחרות, כי הוא עמד אז לשאת אשתו.

ביתו

באותו פרק זמן נשא לו לאשה בת טובים, מרת פרוםט דויטשלנדר ע"ה. אביה, הרב ר' נתנאל דויטשלנדר, היה רב ומ"מ בבית הכנסת, "אהבת רעים" בברלין ומנהל הת"ת (רליגיונס-שולה) של "עדת ישראל" שם; בנו של הרה"ג שמואל דויטשלנדר

3) מחקר זה הופיע בהמשכים בירחון הביבליוגרפי לר"ח ברודי זצ"ל, ואח"כ כחוברת נפרדת, קרלסרוה תרנ"ת.
4) טעם זה קבלתי מאת הר' פנחס כהן זצ"ל.

קיב שנות חיים

מעיר פתוחף, שחבר את הסבר „מראה הלבנון“ על שיר השירים⁵.
על שמו נקרא נכדו העסקן האגודאי הידוע הר"ר שמואל דויטש-
לנדר זצ"ל, שהיה ממחוללי רעיון „בית יעקב“ (חנוך חרדי לבנות)
ומנהל מרכז „קרן התורה“ בוויין, גיסו של ר' חיים.

אשתו ילדה לו חמשה בנים, מהם למדו ולימדו בבית הספר
של „עדת ישראל“ (ראה להלן) וכולם עושים באימה רצון קונם.
כל מכירה הללוה בגלל צניעותה ותורת חסד שעל לשונה. בחכמה
היתה צופיה הליכות ביתה, ואישים מכל קצווי היהדות התרדית
בגרמניה נפגשו שם באווירה של רוחניות נבחרת, כמו ר' יצחק
ברויר, הרב ד"ר יוסף קרליבך ויבלחט"א הרב ד"ר אליהו (ליאו)
יונג ורבים רבים אחרים. (השווה את מאמרו של הרב ד"ר יוסף
קרליבך זצ"ל בירחון „די לאויבהיטטה“ אשר נכתב לרגלי יום
הולדת ה־70 של ר' חיים ביברפלד. מאמר זה שימש לי בבחינות
רבות דוגמה לקונטרס הזה).

הרופא

כאמור התחיל ר"ח מטפל בחולים וכמעט עד סוף ימיו התמסר
למשלח ידו זה. רבים היו השוקדים על דלתותיו יום-יום. לא מעטים
היו גם החולים העניים שהגיש להם עזרה רפואית חינם אין כסף,
ולעתים סיפק להם עוד צרכי רפואה מכיסו. משמת אביו הרה"ג ר'
אברהם זצ"ל, נתבקש לרשת את מקומו בתור רב לביהמ"ד ב'
היידרויטרגאסה. הוא נאות לבקשה זו, ותנאי התנה שיורשה להמשיך
בטפול חולים, בגלל הטעמים הנ"ל. וכאחד מגדולי קדם הרביץ
תורה ברבים, למד ולימד, היה עם זה לאחד הרופאים הידועים
בברלין, לבני ברית ולשאינם ב"ב.

וזכרני עוד בימי שלטון הרשע, (בשנת תרח"ץ), משנאסר
על הרופאים היהודים לטפל בנכרים („אריים“), התגנבו אליו מהם
בסתרי לילה בהתחננם שיטפל בחליים. אף חכמתו זאת עמדה לו

---

(5) בו הוא מתווכח כבר אז עם מבקרי המקרא וטופח על פניהם.
אף הוא תרגם את ספר המדות (אתיקה) לאריסטו ללשון הקודש.

לברר הרבה שאלות הלכתיות הכרוכות בעניני רפואה. הגאון רבי דוד צבי הופמן זצ"ל מזכיר תכופות הוראותיו והערותיו בספרו „מלמד להועיל” לשו"ע אבן העזר. הרבה חולים פנו אליו לפני הצומות בדבר היתר אכילה, וכלל זה נקט בידו: אם התענית חלה להיות „נדחה”, נטה הוא לחומרא, ואילו כשהצום במועדו — הקל. וכך היה אומר: יהודי הפונה אלי בשאלה לאכול, למשל, בט' באב — לב יודע מרת נפשו, ובודאי מן הראוי למצוא „קולא” לו. אבל ב„נדחה”, הקהל מזלזל ובכל מיחוש קטן הריהו מבקש היתר — „מפני שקל אתו לזלזל ביה” — ועל כן עלי להחמיר. וספרו לי שפעם ערב יום הכפורים נעור כל הלילה כמעט ועיין בפוסקים, למצוא היתר אכילה לאשה הרה שפנתה אליו בדבר זה.

ואף גם זאת בהיותו רופא לא פסק פומיה מגירסא. שח לי החכם הרב ר' בנימין מנשה לוי זצ"ל בעל „אוצר הגאונים” שלמד או בברלין: אם פנית לר' חיים בדבר קביעת מועד לפגישה, יש אשר השיב לך „תבוא אלי הלילה בשתים וחצי, או אהיה פנוי”, ויבלח"ט הרה"ג ר' אריה לוי ז"ל, מנהל בישיבת „עץ חיים” בירושלים סיפר לי: עשיתי פעם בברלין לרגלי מחלה ובקרתני אצל רופאים. יעצו לי לסור גם לרופא ד"ר ביברפלד. אמרתי „אלכה ואראנו בטרם יצא לפעלו השכם בבוקר”. משבאתי למעון הרופא מצאתיו, והוא יושב מוקף אחזות מרעים ואברכים בני תורה, בהרצותו בפניהם שעור גמרא בכתובות. משגמר פניתני אליו לגלגל עמו בדברים בקושיה לתוספות במקום. עוד אני מרצה את הקושיה לפניו, והנה „חטפה” מידי ואמר לי תרוץ לאלתר.

על מקרה דומה מסר לי הג"ר ראובן כ"ץ זצ"ל, מי שהיה רבה הראשי של פ"ת. הרופאים בארץ מגוריו דאו לא יכלו להבחין אצל הרבנית, אשתו הראשונה, אם הכאבים שלה מקורם בדלקת קלה הניתנת לריפוי בדרכים הרגילות, או אם אלה היו סימנים של מחלה רצינית המצריכה ניתוח. באין יועץ ועצה נסע הרב כ"ץ עם אשתו לברלין לשם התיעצות עם רופאים בעלי שם עולמי. אך גם המה לא יכלו להכריע. לכן אמרו לו להתקשר עם ד"ר ביברפלד. „מאחר שתזהירו אותי שהרופא הרב מקפיד מאד על דיוק השעה הקבועה לראיון”, כך מספר הרב כ"ץ, „הקדמתי לבוא לביקור, אשר נקבע לשעה 4' אחרי הצהריים בערב-שבת; אבל עד כמה-רגעים לפני

שנות חיים קיד

הזמן לא היה עדיין הרופא בביתו, אלא בדיוק נמרץ בשעה 4 הופיע, כפי שנקבע. מסרתי לד"ר ב. שישנם חילוקי דעות בין הרופא למחלות פנימיות הפרופסור רוזנהיים ובין הפרופסור ישראל המנתח המפורסם. המנתח סובר שהמהלה צריכה ניתוח, ופרופ' רוזנהיים טוען שאין צורך בזה. על זה הביע הד"ר ביברפלד את דעתו: יש אשר שני רופאים מומחים פנימיים, אינם תמימי דעה בענין קולה מסוים, ויש אשר שני מנתחים יביעו דעה מנוגדת על מקרה מסוים; אבל נדמה לי שרופא פנימי ורופא מנתח, כלומר הפרופסורים רוזנהיים וישראל, יוכלו לבוא להסכמה במקרה של הרבנית כ"ץ. אבל במקרה שלא, נקוט כלל זה בידיד: „הלכה כישראל בכל מקום“; כך ענה הרב והרופא ד"ר ביברפלד. ויהי כאשר אמר כן היה; תוך התיעצות נוספת החליטו באמת, שאין צורך בניתוח, והרבנית כ"ץ חיתה עוד עשרות שנים בבריאות. מימיו לא מש מאהלה של תורה. ואף גם בהיותו עטור בתארי השכלה אקדמאית, שמעטים בין יהודי גרמניה הגיעו בה לשיעור קומתו, ניכרו בו תמיד רישומי ביהמ"ד הישן בברסלוי ודרך הלמוד של ר' עזריאל זצ"ל, והם הם שהטביעו את חותמם על דמותו הרוחנית.

העדה החרדית „עדת ישראל“

הרבה מבין אלה הדוחים כאן בארץ ישראל את רעיון היציאה מהקהלה הכללית ויסודן של עדות חרדיות נפרדות, מודים הם שבימים ההם ובמקום ההוא היתה העדה הנפרדת מבצר חיוני במלחמת התנופה נגד המתבוללים, בעלי הריפורמה, שכפרו בתורה הכתובה והמסורה ורצו לשכח את זכר ירושלים ואמונת המשיח מקרב עמנו ח"ו. ר' חיים ראה ב„עדת ישראל“ בברלין את ראש מאווייו ושאיפותיו. הוא לא חשך מעצמו זמן ולא מרץ למען הרים את דגלה ולפתח את מוסדותיה וענייניה (שני בתי כנסת, מקוה, בית ספר עממי ותיכוני, שחיטה, השגחה על המסעות וחגויות המכולת, בית חולים ובית עלמין) ועסק בצרכי צבור לשם שמים. לא ניסה במאומה לנצל את השפעתו הרבה על המוסדות, שהרבה מהם היו מעשי ידיו להתפאר, לטובתו הפרטית. מכל עבודתו לבית

החולים לא נהנה, ובהיותו רופא מוסמך ומקובל סרב לקבל שם
משרה איזו שהיא.

בית הספר

אבל לבו ועיניו היו תמיד נתונים לילד טפוחיו בין המוסדות:
לבית הספר. ברלין, עיר מוצא ההשכלה של בן מנחם (מנדלסון)
וסיעתו, מקום בו תפשו המתבוללים את רוב העמדות החשובות
בחיים הציבוריים של היהודים; מבחינה כללית, בירה מפוארת בלב
אירופה, שופעת לרוב תענוגות העולם הזה, רוחניים, כביכול,
וגשמיים, גסים ו"עדינים"; עיר סואנת ורועשת תמיד מהמולת
חיי שעה, מקום משכנה של אחת האוניברסיטאות המפורסמות
שבעולם, עיר שפתחה בפני היהודים את כל שעריה כמעט: הלא
הם שמשו בה יועצי מיניסטריונים, מנהלי בתי חולים עירוניים,
עורכים ראשיים לעתונים וכדומה; מי פילל שבעיר זו יתקיים
ויחזיק מעמד כסלע איתן מוסד תורני חינוכי שבכוחו יהיה להציל
את הנוער של שארית ישראל מפני השמד הרוחני?!

קומץ של עסקנים מבין העדה החרדית הרהיב עוזו בנפשו
לקחת עליו את המשא הכבד של הקמת בית ספר חרדי, ובראשם
עמד ר' חיים. הקהלה הכללית, בעלת מאתים אלף חבר בקירוב,
לא השיגה מה שביצעו בהצלחה אנשי העדה החרדית שמספר
חבריה היה כ-2000 נפש. וכה הוקמה הגימנסיה החרדית הראשונה
במדינה, שכחה היה יפה לערוך בחינות בגרות ממשלתיות
(„אביטורה“). ר"ח עשה לילות כימים לנהל ישיבות ולדון בבעיות
הכרוכות בפתוחו הרוחני והכלכלי של המוסד ולנצל את כל קשריו
עם פקידי הממשלה הגבוהים ועם ראשיה של היהדות הברלינית
לכל זרמיה, כדי להשיג את הרשיונות והכספים הדרושים לקיום
בית הספר. והעולה על הכל: הוא בעצמו לקח שם חלק בהוראת
למודי קודש (גמרא, אורח חיים עם מגן אברהם והיסטוריה יהודית).
התלמידים התרשמו מאד מאישיותו היחידה במינה: יהודי משלומי
אמוני ישראל ללא סדק וקרע בלב, תלמיד חכם מופלג, ועם זה
אדם בעל השכלה מודרנית עמוקה ורחבה. מבין לרוח הדור —
ויראת כבודו עליהם. וכל זאת עשה מבלי לקבל משכרת כל
שהיא משם.

שְׁנוֹת חַיִּים

קטז

ארץ ישראל

יחסו החיובי לארץ ישראל לא נבע מתוך הכרה פוליטית גרידא על „שאלת היהודים“. בתור עורך של עתון ידע הוא את שאלת היהודים על בורייה, אולם ידוע ידע גם זאת — כי לאלוקים (פטרונים!)⁶ הוא אהב את ארץ ישראל כחובבי ציון בכל דור ודור, מן הראשונים ועד האחרונים. חיבת הארץ היתה לו אחת המדות הנעלות התורניות, כמו יראת חטא ואהבת הבריות. הוא קיבל שפע יניקה מכח כחה של היהדות החרדית בגרמניה שלפני מנדלסון, הוא ינק עוד מן השיתין; אהבתו את הארץ היתה כאהבת הבן אל אמו, והוא שאף לבניינה מתוך קיום מצות ישוב ארץ ישראל. בהתאם: לכך נעשה הוא נשיא „כולל הו"ד (הולנד—דויטשלנד) פקידים ואמרכלים“ בברלין, אשר תפקיד קרן זו היה לרכוש את תמיכת מדינות אלה במוסדות הארץ הקדושה, ונתמנה גובר הכבוד של בית חולים „שערי צדק“ בירושלים; היה פעיל בהנהלת ה„עזרה“ ארגון למען התישבות בארץ ישראל,⁷ ובוועדה המיסדת של אגודת ישראל בקטוביץ (תרע"ב). היה הוא בין הראשונים שנבחרו לוועדת ארץ ישראל.

ועם כל זאת מאלף הרבה פרט אחד: פעם שגררו לו ידידיו אתרוג מארץ ישראל לימי החג, אבל הוא נמנע מלברך עליו, בגלל החשש של מורכב. פרט זה מוכיח לפי דעתי, שאהבת התורה על כל דקדוקיה ופרטיה קדמה אצלו לאהבת הארץ, שאף היא, כאמור, הכתה בלבו שרשים עמוקים.

למען השבת

כארץ ישראל מבחינת המקום, כך היא השבת מבחינת הזמן: התרכזות והתגלמות של הרגשות קדושה ורוממות הנפש. קושי בל יתואר היה בדבר, ליצור בברלין-של-התחלת-המאה-העשרים-למנינם אורה של שבת-קדושה, תוך טרטור המכוניות ורעש הרכבות, רעם המכוניות וזמזום מכשירי החשמל שנסרו תמיד בחלל אורה

6) ראה להלן: מאמר בקורת על „מדינת היהודים“ להרצל.

7) בכל כובד אישיותו לחם ר' חיים נגד תמיכתן של קרנות ה„עזרה“ במוסדות עליית הנוער, אשר כידוע שלחו ילדים מבתי היהודים מברלין לקבוצים בלתי דתיים בארץ ישראל, והונכו שם ברוח הכפירה.

שְׁנוֹת חַיִּים

של עיר חרושת גדולה זו. בתוך אטמוספירה של גשמיות וחילוניות שאפפה את המקום הזה, העמיד ר' חיים אפריון כבוד לשבת המלכה בברלין כראוי לה. אין כאן הכוונה רק לשבת בארבע אמות ביתו; הרוצה לקבל ולו אך מושג קלוש על כך, יעבור על הפרקים הראשונים של הספר „מנוחה נכונה“. שאל אותי הרב הגאון רבי ש. ז. אוירבך נ"י מירושלים, ראש ישיבת קול תורה בעל מחבר „מאורי האש“, שהתפעל במאד מהפרקים האלה: „איך אפשר הי' לכב' מרן אבא זצ"ל לחוג בכרך גויי כזה את השבת באופן ההולם את ההווי החסידי שבעיירה יהודית נידחת?!“ ובאותה שבת, שבה נפטרה אשתו האהובה (כ"ב טבת תרע"ה), צוה הר"ח שלא לשנות במאומה מסדרי היום הרגילים בדבר זמירות ועונג שבת. הבלגתו למען קדושת השבת על יגון עולמים היתה בשעתה לשיחה בפי כל מכיריו ורואי, שהיו עדים להרמוניה ולאהבה הטהורה והצנועה ששררו בינו לבינה משך השנים שחיו יחד עלי אדמות.

אבל הוא לא הסתפק ביציאת ידי חובת עצמו בלבד; אלא דאג לשמירת שבת קודש בחוגים רחבים של עירו וארצו. שנים רבות עמד בראש הארגון „שוחרי שבת“ (ו„שומרי שבת“) בברלין. למעלה ממאה סניפים נוסדו בכל רחבי גרמניה ובמקומות אחדים אורגנה לשכת עבודה שתפקידה היה להמציא מקומות עבודה לשומרי שבת. כן הוציא ירחון „השבת“, שר"ח היה עורכו ושהופיע כמה שנים (החל מתרס"א) בברלין. ירחון זה שימש בטאון לכל עניני השבת (השקפות, הלכה, חוקי הממשלה, משרות פנויות לש"ש וכו'). הארגון הוציא גם שורת חוברות שביניהן הופיע (מספר 8) הספר „הלכות שבת“ שזכה לפרסום גדול בין חרדי גרמניה, ושתורגם לעברית לראשונה בירושלים ת"ש בשם „מנוחה נכונה“ ע"י בנו, כותב טורים אלה. נוסד גם מפעל יחיד במינו בשם „פאה“ — אוסף גרונטאות וכלים משומשים שבו העסיקו את האומנים. ובעלי מלאכה ש"ש בתקון חפצי שמוש ובמכירתם. כל הפעולה הברוכה והמסועפת הזאת נתאפשרה הודות לפעילותו ומסירותו של הג"ר חיים.

ארגון נוער „מונטיפיורי“

„קו מיוחד בתוכנתו היה אהבתו ומסירותו לנוער. בשנת תרמ"ד (1894), בהגיע סיר משה מונטיפיורי לשנת חייו המאה, נוסדה

שנות חיים קיח

בברלין „אגודה ישראלית להשתלמות הנוער על שם מונטיפיורי“.
אגודה זו התקיימה כ־15 שנה ללא ערך מיוחד. ואולם משעה
שהתחיל הוא לטפל בה, והודות למסירותו ולבינתו, נעשתה האגודה
למרכז רחני בשביל הנוער החרדי בברלין. דאי שסידר הרצאות
ושעורים; אבל לא הסתפק באלה. לפני רוחו רחף כבר אז מעין
רעיון של תנועת נוער על בסיס אידיאולוגי. — — —

— — — במעט האמצעים שהיו ברשותו השכיל ליצור באגודה
בית ועד בשביל רבים מן הנוער הנאמן, שרצה לא רק בהשתלמות
בלימודי היהדות אלא גם ברעיונות ובשיחות רעים בשאלות העומדות
ברומו — — — של עולם. והוא, החרדי הקיצוני ללא פשרה, היה
הראשון לטיולים וגם לשעשועים. הוא הניח את היסוד לספרייה
רבתי-ערך, והוא שדאג לתפלה בצבור בהתחשבות מיוחדת בצרכי
הנוער. הוא העמיד את כל אישיותו לשרות האגודה, וכך נעשה
לא רק למורם של רבים כי אם גם למדריכם ולמחנכם; למי
שהשפיע באופן מכריע על עיצוב האופי שלהם ונחל מהם לעולם
הכרה ותודה עמוקה. אף בלילי שבתות לא מנע את עצמו מן
האגודה ושקד על שעוריו ושיחותיו עם הנוער.

ושעוריו באו ממעמקים, שאיבה ממעניות כמוסים. על כל
שאלה באה תשובה ממצה ממכמני התורה, ולא חסרו מהתלות
ועקיצות שנונות על חשבון דעות נפסדות, ולא חסך כמובן בקורת
ועצמת בנוגע להבלי הזמן⁸.)

אגודת ישראל

בפעולותיו לטובת הכלל לא הצטמצם בהשתייכות פעילה
לארגונים המקומיים בברלין. בזמן הראשון תפס מקום בין שורות
פעילי אגודת ישראל. בועידה המיסדת בקטוביץ נשא הוא הרצאת
המשנה להרצאתו המיועדת של מרן הגאון רבי אברהם יצחק
הכהן קוק זצ"ל על שאלת החנוך החרדי (אולם, כידוע, לא נשא
הרב קוק הרצאה זו). ומרגלא בפומיה היה שם: „אנחנו יהודי
מערב אירופה לא באנו הנה כמנהיגים ומורי דרך ליהדות המזרח“.
רק מי שראה עוד את יהדות המערב בזהרה ובפריחתה, שדגלה
בגאון תחת הסיסמה „תורה עם דרך ארץ“ ידע להעריך את עמקת

(8) מתוך מאמר של י. מרכוס „ההד“ שנת 15. ח' 5, ירושלים.

שנות חיים קיט

הדברים בשעתם. אולם אחר כך עמד הרבה שנים מנגד. הוא בחר בשיטה של „תפיסת המועט“, והלך לפי הכלל: „רצונך לתקן עולם — החל בביתך“. התקנת מקוה שנפטלה באיזה ישוב נדח בדרום גרמניה היתה חשובה בעיניו לעתים יותר מאשר ביצוע של תפקידים „פוליטיים עולמיים“, כביכול.

ובכל אלה בהלקח ממנו בנו בכורו הדר לו, אברהם ז"ל, העיר הגר"ח לידידו הרב ר' פנחס כהן זצ"ל: „פשפשתי במעשי ומצאתי שזה שנים רבות התרחקתי מעסקי הצבור במסגרת רחבה. שמא גרם חטא זה שתקרינה אותי כאלה. הגידה נא לאנשי התנועה שאני שוב מוכן להכנס בעובי הקורה“.

הסופר

בכל אותן השנים עמד על המשמר התורני-הספרותי, עקב בעין לטושה אחר כל תופעה חדשה בעל-ערך, ביקר, העריך ונקט עמדה. מאמריו היו לפעמים „כחצים בעיני השטן“ ולא הניח ע"ז שלא פגעה בה הלצתו הקולעת והשנונה; אבל אף כל יריביו ומתנגדיו הרכיבו ראש בפני טוהר אישיותו, בהודותם שהוא התכוון תמיד לענין ולא לאנשים, בחינת „יתמו חטאים ולא חוטאים“. אוכל להזכיר כאן רק בראשי פרקים את נושאי מאמריו העיקריים: פולמוס נגד המהדשים המתבוללים בדבר שימוש העוגב (אורגל) בבית הכנסת; שנוי נוסח התפלה על ידי השמטת עניני ירושלים ומשיח ח"ו, וחלוף לשון הקודש בשפת המדינה; נגד האשמות האנטישמיות בדבר עלילת הדם (עלילת קסנטן); עלילות על השחיטה⁹; בקרת על ספרים פדגוגיים והיסטוריים לגידמן, לצרוס, יצחק ברוער ועוד.

---

9 אף הוא השתתף בוועידה העולמית של „חברת צער בעלי חיים“ בקופנהגן בכדי להגן על השחיטה. בהרצאתו לפני נציגי הדתות והמדע, הדגיש בעיקר שמן הנמנע הדבר שחוק אלוקי יגרום רע לבעל חי איזה שהוא. — ואדברה בעדותיך נגד מלכים ולא אבוש“ (תהלים קיט, מו). אחד מראשי הדתות שלהם הביע לו אחר כך את רגשי שמחתו, לשמוע בזמן אפיסת אמונה כללית באירופה הצהרה כה נלהבת לאמינות התנ"ך מפי צעיר מלומד כמותו.

שְׁנוֹת חַיִּים קכ

לרגלי סגירת הישיבה הקדושה בוולוז'ין מטעם ממשלת רוסיה (כתב מאמר¹⁰) בשם „שאלי שרופה“ בו העלה על הנייר את זכרונותיו מבית המדרש הישן בברסלוי וביניהם את דברי רבותיו: „למידת הגמרא בגרמניה היא רק חצי דבר, התחייבויות חברתיות, היסח הדעת הכללי, רמת החיים המופרות והדאגה לסיפוקה — כל אלה מקפחים את זמן הלמוד. מי יתן ונזכה להסתופף בישיבות רוסיה — — — רק אחרי עשרות שנות הכנה יצליח בידך להכנס לוילנה או לוולוז'ין“.

עם הופעת הספר „מדינת היהודים“ להרצל עמד הוא בבקרתו¹¹ בעיקר על הסכנה הצפויה למושבות הצעירות בארץ ישראל מהקמת רעש גדול בעולם הפוליטיקה, ומחה נגד הנימה של משיחיות חילונית שבציונות. אך בנגוד לדעת מנהיגי העם שבימיו דחה הוא באותו המאמר את הטענה של התחשבות בתגובת האנטישמיים (1). סגנונו מצטיין בשנינות, בבהירות ובעושר התמונות. מבנה מאמרו מעיד על היסוד הכפול של השכלתו: חריפות הפלפול התלמודי והרצון לתפוס את הסברה האמיתית, והם מתמזגים בו מזוג יפה בשיטתיות ובהירות התאור של מחקר מדעי. ידע להעשיר את מאמרו על ידי פתגמים מכל רחבי ספרותנו הקדושה, אמנם לא נמנע מלצטט פתגמים ומשלים מספרות הגוים להכביל, דבר שהיה אז הכרחי כדי להשיב לאפיקורסים.

בארבעים השנה מתרן עד תרצ"ט, כמעט שאין עתו, ירחון, שנתון, ספר יובל או אוסף מדעי ספרותי במחנה היראים, שלא העניק לו מעטו הברוך. הופיעו מאמרים, חידושי-תורה ומחקרים, ב„אוצר טוב“ (מגזין) לרד"צ הופמן-ברלינר, איזאלאיט, אידישה פרסה, ישורון (וולגמות), שנתון החברה לספרות יהודית (יהרבוך) וכו', דורש טוב לעמו (ברויער-כהן), נחלת צבי, בספרי יובל לרד"צ הופמן, ולר' שלמה קרליבך, בשפת הארץ ובלשון הקודש. נוסף לכך הוציא ספרים וחוברות נפרדים על שאלת פשט חרש בתורה שבכתב (ראה להלן), שאלת השחיטה, בעיות אמונה והלכות שבת (כנ"ל). בשנת תרנ"ה נוסד בגרמניה ארגון רפרזנטטיבי ובעל השפעה רבה: ארגון המרכז ליהודים גרמניים (צנטרל פאריין

10) אידישה פרסה, תרנ"ב.

11) אידישה פרסה, תרנ"ו.

שנות חיים קכא

דויטשר שטאטסבורגר יידישן גלויבענס). נחלקו הדעות בין החרדים על נקיטת עמדה כלפי הארגון הזה מבחינת התועלת ומבחינת מהותו. יחסו של ר"ח ז"ל היה קבוע מראש על ידי העובדה שאחד ממיסדיו הוציא חוברת זמן־מה לפני היסוד ובו זלול בחכמי הש"ס.¹²)

החוקר

בתחום אחד עלו דברי המשכילים־המסכילים במזרח ובמערב אירופה בקנה אחד: בכוונתם להוציא מלב האומה את אמונת החכמים ז"ל ולערער את היסוד המוצק של דרשות חז"ל בתורה שבעל פה. מכאן מובנת הנטייה החזקה בין רבני גרמניה אחרי פירושי המלבי"ם ו"הכתב והקבלה", שמטרתם להוכיח אמינות דרשות חז"ל. גם מרן ר' שמשון רפאל הירש והגאון רבי דוד צבי הופמן זצ"ל בנימוקיהם לתורה הקדישו את מיטב כוחותיהם לביסוס עקרון זה. בלכתו בעקבותיהם בחר לו הגר"ח בתפקיד לנסות הגדרת המושגים „פשט ודרש” ולהוכיח שדרכי הדרש מושגות על אדני ברזל בהבנה עמוקה בכוונת התורה שבכתב. אגב חקירותיו אלה גילה את המושג הפרשני „משמע” (מ"ם חרוקה) שאינו מזדהה עם הפשט. דבר זה כבר מוכיח הבטוי: „פשוטו כמשמעו”¹³), כלומר: במקרים מסוימים שניהם מזדהים, אולם קיימת לפי זה אפשרות של אי־התאמה. „ר"ח השתדל בכל כוחו להוכיח שדרשות חז"ל אינן פרי דמיון או משחק המחשבה, כי אם מסקנות מחקירה בכתבי הקודש שההגיון מחייבן. כדי להגדיר את המושגים „פשט ודרש” הוא הצביע על השלב המוקדם של שניהם: ה„משמע”. ההכרה הזאת מתבססת על העובדה שדרשות חז"ל נאמרו בזמן שפת הדבור של העם היתה עדיין לשון הקודש. צליל המלה לבדו עורר בלב השומע או מוצג מסוים, הלא הוא ה„משמע”. תפקידו של למוד הצעירים בבירוב היה „לשמוע”, לתפוש את הוראת המלים בשמיעה. אמנם צופן ה„משמע” בקרבן גם נימה טוביקטיבית.

12) ראה: איזראליט, תרנ"ח.

13) לפי דבריו הוזכר הבטוי זה שש פעמים ברש"י לתורה, וראה בכתביו עוד ראיות.

שנות חיים קכב

פתרון השאלה, אם „כל ערל“ פירושו, כל בני החבורה דוקא (ר' חסדא ורבה) או אם הפירוש, כל דהו ערלה (הו"א דר' אשי) (14) תלוי בחוש הבלשני וכך נעשה ה„משמע“ לנקודת מוצא לחלוקי דעות בהלכה. התורה כנכס רחני וחומר למוד להמון העם הרחב נקנית בעיקר על ידי למוד הפשט, כפרשנותה המציינת. הפשט אינו הפירוש השטחי והמלולי, אלא הוא מביט על מהות הדברים, סוקר המשכים מקיפים, מסתמך על הדקדוק האתימולוגיקה להבנת הפסוק. הוא מגלה את פשר הדברים, שהושג על ידי נתוח מדויק, השוואה מפסוקים אחרים לפסוק המתפרש.

אחריו בא הדרש ומסביר את התורה מתוך „סגנונה“ המיוחד שלה, מתוך ניבוי הדקים שבדקים הסודיות המיוחדת לדבר ה'. הדרש הוא עצם השות היחודה להחכמת חכמינו ז"ל, שאזנם החדה היתה פתוחה לקלוט צלילים וכוונות צליליים וראת עושר הרמוזים הצפונים במקרא. על סמך אוצר בלום של הוכחות דוגמאות וקרות מכל רחבי הספרות ביסס ר"ח את הנחותיו ושיטותיו" (15).

עם השמש

בשנת תרצ"ד החג ברוב פאר יובלו השבעים, הגר"ח זכה להוקרה מלאה מצד חוגים רחבים ביהדות. מאמר הערכה הופיעו בבטאונים של כמה וכמה זרמים (16). אוי לה לאניה שקברניטה עוובה בשעה טרופה. ר' חיים, על אף הגעגועים העצומים שמשכו אותו לארץ ישראל, עת רוב מכריו וידידיו כבר עזבו את גרמניה, החזיק עוד מעמד שנים מספר בברלין. תוך רגש של אהבות כלפי החוגים החרדים, בהיותו כבר אחוז ממורי הוראה היחידים שנשארו עוד

(14) ראה פסחים ס"א.

(15) הקטע הזה תורגם על פי מאמר הערכה מעטו של הרה"ג ר' יוסף קרליבך הי"ד בלובהיטה תרצ"ד. המחקרים הגיל הופיעו בשנתון החברה לספרות יהודית ובתורת חוכרות נפרדות: הערות למתודולוגיה (תורת השיטה) של פרשנות ההלכה א' ב' ברלין. הוצאת ראובן מס.

(16) איוראליט, לובהיטה, נחלת צבי, בטאון „הארגון המרכזי“

(צ. וי.), המבורגר פמילינבלט.

קכג

שנות חיים

בבירה. ראיתי אותו, כיצד החמיר על עצמו ונזהר מאד אפילו מלאכול ירקות הטעונים בדיקת תולעים, ועם זאת, מקל על אחרים עד כמה שהיה אפשר בשאלות איסור היתר, וגזירת השחיטה כבר רבצה כמשא כבד על עם ה' בארץ נכריה. באותו הפרק בפרוט הפסח נתקף בהתקף והתחילו נראים בר' חיים סימני מחלתו האנושה לראשונה. ובכל זאת: ביום הכפורים שלאחריו ירד עוד לפני התיבת לתפילת נעילה, אמנם בחזרת התפילה בקש להעמיד כסא עבורו על יד העמוד.

בינתיים הלכה האוכלוסיה היהודית ונתדלדלה בעטין של הגזירות והרדיפות. ובשנת תרצ"ט הגיעו מים עד נפש. בלילה ההוא, בט"ז מרחשון, באו גוים נחלתך, עפ"י פקודה מגבוה, גהרסו ונשרפו בתי כנסת וספרי תורה למאות בגרמניה — נשאר ר' חיים עוד בביתו בהיידרויטרגאסה שבו היו שלושה בתי כנסת, עשרות ספרי תורה וכמה אלפים ספרי קדושה, בהלכה ובאגדה. השחידים המתועבים, „אזרחי הבירה התרבותיים“, תברא כל רעתם לפני ה', כבר נסכו על הבית לפרוץ לתוך החצר, אלא שהשער עבה-הקרשים החזיק מעמד כבדרך גס, ועדיין ר"ח ממאן לעזוב את מקום הקודש, שהוא ואבותיו וקודמיו הרביצו בו תורה בישראל כמאתיים שנה, ולהפקיר את כל הספרים. ויפצירו בו מאד, ואפילו שומר הבית הנכרי שידל אותו בדברים, לעזוב את מעונו, בהסבירו שהמתועבים לא יירתעו לאחור גם בפני הדרת ראש שיבתו, ושאינן לאל ידו להציל את הספרים. הבוקר אור ור' חיים עזב את הבית, אולם בתי הכנסת שם לא ניזוקו וניצלו אז.

הדברים ידועים: ארגוני ומוסדות היהודים רובם ככולם חוסלו אז, בפקודת הגיסטפו (בולשת הנאצים), וביניהם גם העדה החרדית, שצורפה לקהלה הכללית.

עם שבר בת עמו בארץ הזאת גברה גם מחלתו עד שספק רב היה אם יוכל עוד להגיע אל מחוץ חפצו — לארץ ישראל. וכמה נסים נתרחשו לגברא רבא זה: בשבט תרצ"ט נקראו כבר לבית החולים של הקהלה אנשי חברא קדישא בגלל מצבו המסוכן של ר"ח, שפרפר על משכבו, נטול הכרה כגוסס ח"ו. אולם לא כך גזרו עליו מלמעלה: בפורים כבר קרא בפני עצמו את המגילה ובסוף ניסן

שנות חיים

קכד

יצא לדרכו לארץ ישראל בלויית בנו, כותב הטורים¹⁷). ביסורים עצומים קנה לו את ארץ ישראל. אולם בכל זאת הבלוג במשך כל ימי חליו, נחשולי יסורים אכזריים תקפוהו לעתים קרובות, הבלוג על צער, וסבל כאחד מצדיקי קדם, ותמיד הצדיק עליו את הדין. בזמן הראשון שכב בבית החולים „שערי צדק“ בירושלים, וידידו הותיק, ד"ר משה וולאך זצ"ל, קבלו שם בסבר פנים יפות¹⁸). ובליל שבת קודש, ג' דסוכות (י"ו תשרי), בשנת ת"ש, נקרא לבוא אל המלך פנימה, והוא כמעט בן שבעים וחמש שנה. בהלייתו השתתפו ממיטב חרדי ירושלים. במלאות שלושים יום לפטירתו הספידוהו בבית הכנסת חורב בירושלים ידידי נעוריו הרב ר' פנחס כהן זצ"ל, פרוף חיים פיק זצ"ל. והר"ר זאב הופמן זצ"ל. מאמרי אזכרה הופיעו בכמה עתונים¹⁹). מקובלני שגם בברלין הספידוהו הרה"ג ר' יוסף קרליבך הי"ד בבית המדרש בהיידרויטרגאסה והופיע מאמר אזכרה בעתון היחידי שנשאר שם ליהודים (נכריכטנבלט). למחרת יום פטירתו הובל למנוחת עולמים בהר הזיתים, במקום הנשקף על פני בית בחירתנו, יבנה במהרה.

דיוקנו

וכה עומדת תמונתו לפני עינינו: עיניים החדרות עמוק עמוק לתוך תוכם של הדברים, נשקפות מאחורי זגוגיות נוצצות של משקפיים, החתוכות למחצה; עיניים מפיקות פקחות וחכמה; מתחת למצח גבוה, חרוש קמטי מחשבה והגות; על שפתיו משתכן לרוב חיוך אירוני דק. תמיד נראה היה במתח, מלא רוח חיים ורצון עז, כאדם מלא הומור ועירנות ולבו פתוח כפתחו של אולם לכל המתרחש סביבו בעולם הרוח והתרבות. שופע וענן, מקורי ועצמאי, סולד מהעמדה לראווה רגשי פטוס מדומים, אלא נוטה קצת לצד

17) בעצם אותה התקופה הוארך זמן תוקף הסרטיפיקטים בחודש

אחד ורק על ידי כך נתאפשרה עלייתו של ר"ח לארץ הקודש.

18) ברם זכור גם ד"ר פלק שלזינגר לטוב יבלחט"א, שטפל בו

כרופא וידיד נאמן עד שעת מותו.

19) קול ישראל ירושלים, 19.2; „ההד“ 13.5; „ניר איראליטיש וויקבלט

שנות חיים קכה

סוד שיח מיסתורין, החפץ להחביא בצניעות עד כדי ביישנות את רגשי נפשו הסוערת, ושופעת בצל סתרה חסד ואהבת הבריות, מסתיר רגשות חמים אלה תחת קליפה מחוספסת, כמעט דוקרנית. בן חורין העומד ברשות עצמו ורק עבד ד' ולא עבד לעבדים, אציל ומעודן רוח, אינדיוידואליסט מתוך דחף וכורח פנימי, עצמאי עד כדי קיצוניות. וכל התכונות הנראות לפעמים סותרות זו לזו, חדורות היו, וקשה היה לעמוד על הסוד איך חדורות אמונה תמה עמוקה בלתי מסויגת באמת הנצחית והמחייבת במעמד הר סיני וכל המסתעף ממנו. והרופא הדגול, המתוכח, אף מנצח, פרופסורים מפורסמים, הרב עטור התוארים האקדמאיים למכביר, ההוגה ובקיא בחכמת העולם והתרבות, מקבל באהבה ובאמונה כל תג ותג, צו לצו קו לקו, מדיני התורה ומצוות חכמיה ומנהגי עם ישראל.

שמים לרום וארץ לעומק — ולב מלכים אין חקר.
(משלי, כ"ה, ג).